Unkornis Nyelvi olimpia középiskolásoknak
2. forduló (2014. március 5. − április 5.)

Kérjük, az egyes feladatok megoldásait külön lapokon küldjétek be!

I. feladat

Nézd meg a *Székely nyelvlecke magyaroknak* című oktatóvideók 1-es, 2-es, 3-as és 6-os részeit (http://www.youtube.com/watch?v=AKV0PS1SGlk)!

Nézz utána, és készíts magadnak jegyzetet a következőkről:

- hogy nevezik ezeket a tárgyakat Magyarországon;
- milyen más magyar megnevezéseik vannak, és ezeket kik, hol (pl. milyen településen, régióban) használják;
- mi a nevük románul.

Ezek alapján a feladataid a következők:

1. Sorold be a videókban előforduló szavakat és kifejezéseket az alábbi csoportokba: valódi tájszó, jelentésbeli tájszó, alaki tájszó, regionális köznyelvi szó, kölcsönszó, hibrid szerkezet/tükörfordítás. Add meg mindegyiknek a sztenderd (=köznyelvi) megfelelőjét!

Szómagyarázat:

A *valódi tájszó* olyan fogalmat jelöl, amely − másként megnevezve − a köznyelvben is él (pl.: *lajtorja* ’létra’); vagy olyan tárgyat, dolgot, fogalmat nevez meg, amelyre köznyelvben nincs külön szó (pl.: *kópic* ’vesszőből font öblös tárolóedény’).

Az *alaki tájszó* csak alakjában, kiejtésében tér el a köznyelvitől, jelentésében nem: *csihány* (’csalán’), *tik* (’tyúk’).

A *jelentésbeli tájszó* a köznyelvi szótól nem alakjában, hanem jelentésében tér el, pl. *szigorú* ’vézna’, *pálcás* ’csíkos’.

A *regionális köznyelv* a normához való viszonyát tekintve a nyelvjárások és a köznyelv között helyezkedik el. Erdélyi regionális köznyelvi szó pl. a *murok*, amit nyelvjárási háttértől függetlenül itt mindenki így használ a Székelyföldtől Szatmárig, noha a köznyelvi szó a *sárgarépa* lenne.

A *kölcsönszó* fogalmát kifejezetten a kétnyelvűség-kutatás alkotta meg. Tág értelemben a kölcsönszó körébe sorolható a szókészletnek minden olyan rétege, amely szókölcsönzés eredménye, így a jövevényszavak és az idegen szavak is. A *jövevényszavak* olyan idegen eredetű szókészleti elemek, melyek teljesen beépültek az átvevő nyelvbe; idegen eredetük csupán történeti tény, melynek a legtöbb beszélő nincsen tudatában (ilyen pl. a török eredetű *papucs* vagy az iráni *tehén*

szavunk). Ezzel szemben az *idegen szavak* még nem érték el a beépültségnek ezt a mértékét; sok laikus, idegen nyelveket nem beszélő ember is tudatában van annak, hogy ezek más nyelvből származnak (ilyen pl. a *telefon* vagy az *csekk* szavunk). A két kategóriát sokszor nem lehet egymástól elkülöníteni, illetve létezhetnek átmeneti kategóriák. A kölcsönszó a két fenti kategóriát is magába foglalja, de kölcsönszónak tekintjük a magyar nyelv romániai változataiba a románból beszivárgott szavakat. Az olyan szavaink, mint a *buletin, aragáz* stb. a másodnyelvből jöttek, s más státusúak is, mint az idegen (nemzetközi) szavak. Rájuk is igaz azonban, ami a kölcsönelemekre általában, hogy mind hangtani, mind alaktani és jelentéstani szempontból beilleszkednek az átvevő nyelv rendszerébe.

A *tüköfordítás* idegen nyelvű szó vagy kifejezés szóról szóra, vagy szóelemről szóelemre való lefordítása. Ilyen pl. az erdélyi regionális köznyelvben használt *családorvos* szó (a köznyelvi 'házi orvos' jelentésben), amely román *medic de familie* fordításából alakult, de ilyen az *Engem hívnak Kiss Annának* szórend is (a köznyelvi *Engem Kiss Annának hívnak* helyett), ami román szórendi mintát tükröz.

A *hibrid kölcsönzés* (hibrid szó, hibrid szerkezet) tulajdonképpen „részfordítás", vagyis az átvevő nyelvi alak az átadó nyelvi alaknak részben átvétele, részben pedig helyettesítése révén jön létre. Ilyen pl. az *ámokfutó*, ami a magyarba a németből került (*Amokläufer*) úgy, hogy csak az összetett szó utótagját fordítottuk le. (Az előtag amúgy a malájból került az európai nyelvekbe, ott az *ámuk* jelentése 'düh, dühöngő', és egy sajátságos idegrohamra használják, amikor a beteg vakon fut előre, és minden útjába kerülőt leszúr.)

A megoldásban az alábbiak is segíthetnek:

Eőry Vilma (szerk.): *Értelmező szótár+* http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tinta/TAMOP-4_2_5-09_Ertelmezo_szotar_PLUSZ/adatok.html
Kiss Gábor (szerk.): *Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa.* http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tinta/TAMOP-4_2_5-09_Regi_magyar_szavak_magyarazo_adatbazisa/adatok.html
Termini szótár. http://ht.nytud.hu/htonline//htlista.php?action=firstpage
Zaicz Gábor (szerk.): *Etimológiai szótár*. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tinta/TAMOP-4_2_5-09_Etimologiai_szotar/Etimologiai_szotar_147_147.html

2. Válassz ki három szót vagy kifejezést a fentiek közül és készíts róluk nyelvjárási térképet (csak a romániai magyar nyelvterületre vonatkozóan)! Használd a csatolt sablont!

Milyen egy nyelvjárási térkép? Megnézheted például a következő helyeken:

- http://www.bihalbocs.hu/dialektologia_demo/index.html
- http://geolingua.elte.hu/index_hu.html
- Juhász Dezső (szerk.): *Romániai magyar nyelvjárások atlasza* I−XI. (Az anyagot gyűjtötte és a kéziratot összeállította: Murádin László.) Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1995−2010.
- Gálffy Mózes – Márton Gyula – Szabó T. Attila (szerk.): *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza*. I–II. (A kiadás előkészítői: Murádin László – Péntek János) Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1991.

- Deme László – Imre Samu (szerk.): *A magyar nyelvjárások atlasza* I–VI. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.

Hogyan dolgozz?

- Válaszd ki azokat a szavakat/kifejezéseket, amelyeket szeretnél a térképeden feltüntetni.
- Keresd meg, hogy hogyan nevezik azt a dolgot más (minél több) településen. A kutatásnak sajátos módszertana van, ugyanis úgy kell végezni, hogy ne befolyásoljuk a kérdezett válaszát. Megoldási lehetőségek:

  a) Megfogalmazunk egy kérdést, amelyre az egyedüli és egyértelmű válasz az a szó, ami az adott dolgot (aminek a megnevezéseit a térképen ábrázolni akarjuk) megnevezi.

  b) Megmutatunk egy képet arról a dologról, amelynek a megnevezéseit a térképen ábrázolni akarjuk.

- A településeket jelöld színes pontokkal a térképen,[1] mindegyiket más-más színnel!
- A kapott megnevezésekhez társíts egy-egy színt, és az adott színnel rajzold meg a pontokat!
- A térkép egyik sarkába készíts jelmagyarázatot, ahol feltünteted, hogy melyik szóalak jelölésére milyen színt használtál!

[1] Lásd a csatolt mintát (tornác.jpg) és az üres térképlapot (sablon.jpg), amelyet átalakítva dolgozhatsz. Segítség a használathoz: 1. Jobb klikk az üres térképre. 2. Megnyitás paintben (vagy tetszés szerinti más képszerkesztő programban). 3. Itt szerkesztheted a térképet. 4. A végén ne felejtsd el menteni a változtatásokat!

II. feladat

Megnyilatkozásainkban a hangokat mindig megelőzi és követi valami. Például a *hangya* szavunk ***gy*** hangját ***ny*** előzi meg és ***a*** követi, a szó végi ***a*** hangot pedig ***gy*** előzi meg és # (=szünet) követi. Azok a hangtani egységek, amelyek valamely hangot megelőznek, illetve követnek, az illető hang **hangtani környezet**ét alkotják.

Az alábbi szövegből kiindulva figyeljétek meg, hogy a magyar nyelvben melyek az ***r*** hang hangtani környezetei! Fogalmazzatok meg szabályt arra, hogy milyen esetben fordulhat elő ***r*** hang a szó elején (# után), szó végén (# előtt), illetve a szó belsejében, majd teszteljétek a szabályotokat általatok gyűjtött, ***r*** hangot tartalmazó szavakon, és ha kell, módosítsatok a kiinduló szabályaitokon! Megoldásként azt a szabály(sor)t küldjétek el nekünk, ami a magyar nyelvben az ***r*** hang összes lehetséges környezetét leírja! A szabályokat próbáljátok minél általánosabban megfogalmazni (pl. ahelyett, hogy felsorolnátok, hogy az *r* állhat *e* és *e*, *a* és *á*, *á* és *a*, *ö* és *ö*, *ü* és *e*, *í* és *ó* stb. között, nézzétek meg, hogy lehet-e úgy általánosítani, hogy az *r* bármely két magánhagzó között állhat, és ha lehet, akkor fogalmazzatok így)!

A kézfogást kísérő tréfás megnyilatkozás magyarázatához elsőként a kézfogás szokásának eredetét kell megvizsgálnunk. A régi időkben azért nyújtottak egymásnak kezet az emberek, hogy megmutassák: barátian, békésen közelednek. Ha ugyanis ki tudják nyújtani üres tenyerüket, bizonyára nincs náluk fegyver, és ha ezt szavakkal is ki akarták fejezni, akkor azt mondták: itt a kezem, nem disznóláb. A disznóláb ugyanis nem jelentett mást, mint puskát, pisztolyt. A szólás tehát régen azt jelentette: nincs pisztoly a kezemben, baráti jobbomat nyújtom feléd.

III. feladat

1. Olvasd el az alábbi három szöveget! Mi az, amiben feltűnően hasonlítanak egymásra? A szövegekből vett idézetekkel támaszd alá az álláspontodat! Válaszolj pár mondatban! (A megoldáshoz itt találsz támpontokat: Szilágyi N. Sándor: *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Tankönyvtanács, Kolozsvár, 1996. 54−58. A könyv elektronikus változata itt érhető el: http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf3367.pdf.)

2. Keress még legalább két olyan témát, ahol ugyanezzel találkozhatunk! Hozz legalább két-két példát (közmondás, szólás, újságcikk, tudományos vagy irodalmi szöveg stb.) ennek alátámasztására!

(a)

René Theophile Hyacinthe Laennec (1781–1826) a sztetoszkóp megalkotója. Az új kutatási és orvoslási módszer célkitűzéseit a következőképpen foglalta össze: „1. Megállapítani a holttestben a beteg szerv elváltozására utaló fizikai jellegzetességeket. 2. Amennyiben lehetséges, felismerni ezeket az élőben biztosan értékelhető fizikai jelek alapján – élesen elválasztva a kísérő tüneteket, azaz a vitalis akciók esetleges zavarait. 3. Harcolni a betegséggel a tapasztalat által hatásosnak mutatkozó eszközök segítségével. Röviden: a cél a belső szervi károsodásokat azon a diagnosztikai szinten felismerni, ahogy ez a sebészi betegségek esetében lehetséges.” (Birtalan Győző: *A XIX. század orvostudománya*)

(b)

Eredetileg azt mondták nekünk, hogy pénzügyi válságról van szó, és a kormányok emiatt összpontosítanak a bankokra az Atlanti-óceán mindkét partján. Az ösztönző programokat átmeneti fájdalomenyhítésként adták el a közvéleménynek, amelyekkel úgymond időt kellett volna nyerni, amíg a pénzügyi szektor talpra áll, és újra kezdődik a magánhitelezés. […] A gazdaság már a válság kirobbanása előtt is nagyon beteg volt, s ezt csak a lakáspiaci buborék révén lehetett leplezni. A buborék révén ösztönzött fogyasztás nélkül masszív hiány támadt volna az összesített keresletben. (Joseph E. Stiglitz: A gazdaság régóta beteg, álom a fogyasztás visszatérése. *Világgazdaság*, 2011. november 6.)

(c)

Nyelvápolás

Kókay Károly

Ez hatásvadászat, ez a nagyhangú pompáskodó beszédmód karöltve jár a korunkbeli nagyzással...

Kosztolányi Dezső kiváló író és költő így vélekedik: „Néhány évtizeddel ezelőtt egy fonák és nyegle nyelvújítás kezdődött, mely magyar szavainkat angolokkal, franciákkal, németekkel, latinokkal helyettesítette".

Most ősi szavaink is idegenné vedlenek.

Azt kérdezik, miért látunk oly nagy veszélyt az ilyen szavakban, miért küzdünk ellenük? Elsősorban elrútítják, *felemássá és korcsossá teszik nyelvünket*... A mi finn-ugor nyelvünkkel nem szervülnek az ő szavaik. Nem gazdagodást jelentenek, hanem szegénydést.

Az idegen szavak nemcsak afféle külső szépséghibák, nemcsak pörsenések a nyelv testén. Belső betegségre vallanak.

Ha kerüljük és írtjuk őket, akkor magát a belső betegséget is kezeljük, mert a renyhe nyelvalkotó ösztönt munkára serkentjük. Ha nem törődünk velük, akkor az ártatlannak látszó pörsenések befelé is behatolhatnak, általános vérmérgezést is okozhatnak.

Ne használjuk őket fölöslegesen, mikor helyettük seregestül akadnak különb, kifejezőbb szavaink... Aki pl. a fantasztikus magyar megfelelőjét keresi, egész bőségszerűt talál maga előtt... Állítólagos szegénységünk mögött voltaképp gazdagság van.

Mostani nyelvi betegségünknek gyökere az, hogy idegen nyelven gondolkozunk. Magyarul kell gondolkoznunk... Az olyan zagyva nyelvnek, amelynek szókincse idegen szavaktól tarkáll, mondatfűzése napról-napra satnyul, csak kevés tartóereje van... Aki szavait fokozatosan idegenekkel cseréli ki: *az nemzetközi keveréknyelvet* teremt magának.

Aki pedig csak ragadós rossz szokásból, a hatás mérlegelése nélkül kártékonykodott, azt hogy komolyan ragaszkodik nyelvünk tisztaságához, csak tettekkel bizonyíthatja be. Elsősorban azzal, hogy a saját beszédéből, írásából kiírtja az idegen szavakat, aztán hozzátartozóit, ismerőseit is meggyőzi ennek szükségességéről.

(Vége).

(*Híd*, 1934, 1. évf., 6. sz.)

IV. feladat

Az alábbi versrészlet kiemelt szavaihoz írj értelmező szótári szócikkeket! (A teljes verset meghallgathatod itt: http://www.youtube.com/watch?v=YJ33Lrn0l98)

André Ferenc: *sebtapasztalat*

most itt mi a francot mondjak?
hogy mennyi az élet, úgy igazán?
sörhabcsóknyi körmondatok csak
egy félperecnyi **köménymagány**,
a kormozottan kátrányos helyzetű délutánokon,
felcsikorduló nemzeti dohányinger,
(...)
pedig amíg összecsavarjuk öleinkbe a tagadhatatlan tetteket,
lassan ráficamodik az arcokra minden **cigarettenet**,
és ha a torokban is elcsendesül a **lélegzethinta**,
szertefolynak a szavak mind, s ujjainkra sárgul ki a **nikotinta**. passz.

A megoldáshoz segítségedre lehetnek az 1. forduló és a 2. forduló I. feladatainál ajánlott források.

A megoldásokat **április 5-én 23:59-ig** várjuk az unikornis2014@gmail.com címre.
Jó munkát!